

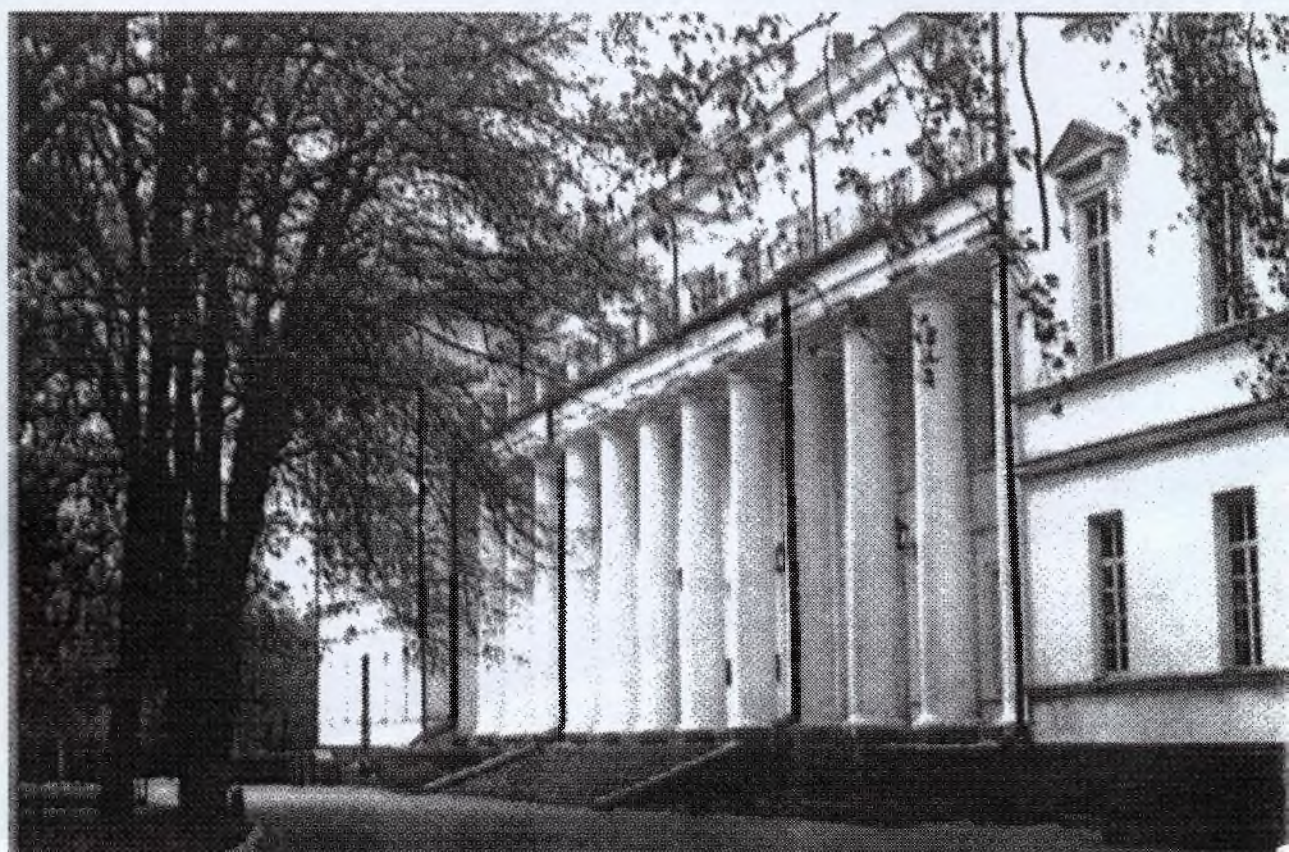
Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

**ЗНАКИ ПИТАННЯ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ:
УКРАЇНСЬКА ІСТОРІЯ
У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТЕКСТІ**

Збірник матеріалів
II Міжнародної конференції

2005

Н
і
ж
и
н

ЗМІСТ

Джолос С.В. Військові правовідносини за литовським статутом 1529 р.	3
Страшко Є.М., Одарич І.Б. Соціальна еволюція української еліти у складі Великого князівства Литовського (XIV – середина XVI століття)	5
Плевако І. До питання про функціонування сеймику Волинського воєводства у другій половині XVII ст.	8
Дудченко Г.М. Участь Ніжинського полку в подіях української революції XVII ст. (за матеріалами літопису Самовидця)	13
Пуреховская О.В. Личність Симеона Полоцького в контексті культурного різноманіття епохи українського бароко II-ї половини XVII століття	15
Кривошея І.І., Кривошея І.І. Борзнянська сотня: родоводи козацько-старшинські (XVII–XVIII ст.)	18
Фицик Л.А. До питання про виникнення української козацької старшини в історичних дослідженнях	24
Гречко І.В., Ковалева О.В. К вопросу о методике определения времени основания городов Донбасса (г. Донецк)	26
Король Н. Міграційні процеси в Таврійській губернії (остання чверть XVIII – перша половина XIX ст.)	29
Лейберов О.О. Ніжинські ополченські частини у подіях 1812–1814 рр. та Кримській війні	31
Пелешко А. Грецьке повстання 1821 року та південне товариство декабристів	35
Страшко Є.М., Сімкіна О.В. Чи можна вважати Олександрівське грецьке училище м. Ніжина навчальним середнім закладом європейського типу?	38
Волоніць В.С. До історіографії вивчення греків Одеси	41
Мисюра О. Суспільно-політична діяльність О. Кониського (Полтавський період)	44
Нестеренко Л.О. Діяльність волосних правлінь Чернігівської губернії під час Кримської війни 1853–1856 рр.	47
Страшко Є.М., Савельєва Т. Селянський суд до і після реформи 1864 р. (за матеріалами Чернігівщини)	49
Товстоляк Н.М. Земська діяльність В.В. Тарновського-старшого	54
Дружкова І.С. Обговорення діяльності Селянського поземельного банку в літературі кінця XIX – початку XX ст.	57
Ващенко А. Повітові з'їзди земських начальників у системі органів управління Російської імперії кінця XIX – початку XX ст.	60
Дьякова О. Економічний та соціальний стан робітників Харківського паротягобудівного заводу наприкінці XIX – початку XX ст.	62
Городецька М.О., Городецька І.А. Умови й напрями економічних досліджень в Україні в останній третині XIX – на початку XX століття	65
Майстренко О. Санітарно-протиепідемічна діяльність Херсонського земства (кінець XIX – поч. XX століття)	69
Овдієнко П.П., Потапенко М.В. Проблема політико-партійної орієнтації польського соціалізму наддніпрянської України у 1917 році: проукраїнський вектор чи проросійський (пробільшовицький)?	72
Дудченко О.С. Спогади як джерело історії української революції 1917–1920 рр.	74
Шевченко С. Сербська проблематика на шпальтах “Одесского Листка” взимку–навесні 1917 р.	77
Ростовська О.В., Стрілко Д.Л. Махновщина на Полтавщині як прояв соціального конфлікту між селянством та радянською владою	81
Садів А.М. Як М.С. Грушевський був соціалістом	83
Гурак І. Студентство східної Галичини та ідеал самостійності України	86

СТУДЕНТСТВО СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ ТА ІДЕАЛ САМОСТІЙНОСТІ УКРАЇНИ

Гурак І.

XIV ст. було часом, коли землі в минулому наймогутнішої в Європі Київської Русі, потрапили під контроль іноземних держав. Основна маса територій опинилася в складі Великого князівства литовського, яке не тільки зберегло за колишніми правителями їхні володіння, але й перебуваючи на нижчому культурному рівні, запозичило від українців законодавство, мову, віросповідання. В порівняно гірших умовах знаходилися українці, що проживали на території Східної Галичини. Захоплені сусідньою Польською державою, ці землі стали місцем, на якому поляки розгорнули активну асиміляційну політику. Як наслідок, галицька еліта представлена боярськими родами, невдовзі перейняла польську мову і прийняла католицизм, втративши, таким чином, своє національне обличчя. Як не парадоксально, але саме на цих територіях, представники яких до другої половини XIX ст. практично не знали своєї історії та підтримували визвольні змагання поляків, у 90-х роках XIX ст. вперше на всіх українських землях було висунуто постулат самостійної української держави. Головну роль у цьому процесі відіграла студентська молодь.

У процесі дослідження формування партійної системи у Східній Галичині і особливо описуючи утворення РУРП (Русько-української радикальної партії), частина західноукраїнських істориків в тій чи іншій мірі вела мову про досліджувану нами проблему. Зокрема сучасний львівський історик Я. Грицак [18], описуючи діяльність "молодого" крила РУРП, яке представляла студентська молодь, звернув увагу на його національні ідеали та розкрив окремі моменти боротьби студентства за впровадження постулату політичної самостійності України до програми партії. Так само цієї теми торкався у процесі дослідження української соціал-демократії івано-франківський дослідник О. Жерноклеєв [19]. Розглядаючи історію РУРП на досліджуваній темі фрагментарно зупинився львівський вчений О. Сухий [27] та деякі інші дослідники [24; 23; 22]. Серед сучасних діаспорних істориків найбільша заслуга у дослідженні даної проблеми належить канадському досліднику Д.П. Химці, вивчаючи історію українського радикального руху у Галичині, Д.П. Химка не оминув і національних прагнень українських студентів на початку 90-х років. Ми в свою чергу, намагалися найбільш повно та всеохоплююче дослідити дану проблему, враховуючи при цьому як досвід наших попередників, так і виявлені нами нові матеріали.

Працюючи над даною темою, ми ставили перед собою наступні завдання: проаналізувати, які обставини підштовхнули студентську молодь Східної Галичини до висунення постулату політичної самостійності України; прослідкувати, як студентство боролосся за визнання цього постулату галицьким суспільством; визначити які наслідки для галицького суспільства мала постановка студентами проблеми самостійності українських територій.

Українське студентство Східної Галичини, починаючи із 60-х років XIX ст., активно включилося у політичні процеси, що мали місце у краї. Скориставшись досить ліберальними умовами життя конституційної Австрійської імперії, студенти стояли біля витоків багатьох політичних починань галицьких українців. Зокрема студентська молодь на початку 60-х років очолила український національний рух у Галичині та заснувала народовську течію [5, арк. 7; 26, с. 61; 22, с. 39]. У середині 70-х років студенти піднялись на рівень вище від

* Польська держава Річ Посполита у кінці XVIII ст. була розділена між Російською, Пруською та Австрійською державами. До останньої увійшла територія Галичини, в східній частині якої проживали українці, а у західній – поляки. Останні на протязі I половини XIX ст. неодноразово намагалися відновити польську державу.

русофільського та народовського напрямків, котрі вели основні свої суперечки навколо правописних і мовних питань, звернувши свої погляди у соціальну площину та утворили радикальний напрямок [26, с. 431].

На початку 90-х років XIX ст. представники студентства поряд із такими відомими галицьким діячами, як І. Франко, М. Павлик, К. Трильовський, С. Данилович спричинилися до появи РУРП – першої української політичної партії на території всіх сучасних українських земель. Саме під час перших зборів партії (3–4 жовтня 1890 р. [29, с. 203]), студенти Львівського та Віденського університетів, які брали у них участь (за ними в історичній науці закріпилася назва “молоді”), вперше висунули постулат самостійності українських земель. Така радикальна постановка національного питання студентами була зумовлена рядом чинників. Зокрема “молоді” (Є. Левицький, В. Будзиновський, Ю. Бачинський, М. Ганкевич, В. Охримович [21, с. 49–50], І. Гриневецький, О. Колесса, Є. Вацик, В. Лаврівський, Д. Лукіянович та інші [18, с. 74]), що називали себе послідовниками К. Маркса та Ф. Енгельса, помилково вважали класиків марксизму прихильниками відновлення України у етнографічних кордонах [27, с. 190]. Так М. Ганкевич у листі до В. Охримовича стверджував, що Енгельс у одній своїй праці писав: “...повний інтернаціоналізм пролетаріату можливий тоді, коли кожний народ буде в себе паном” [3, арк. 30]. Крім того, досить помітний вплив на окремих представників української молоді, які навчалися у Віденському університеті, мали часті безпосередні контакти із представниками сербського, болгарського, румунського та грецького народів, що на той час мали свої держави [15, с. 28–29]. Наприклад В. Будзиновський, який в кінці 80-х років, був активним учасником польських соціалістичних, робітничих гуртків [17, с. 76], мав тісні контакти із польськими студентами [1, арк. 3–3 зв; 2, арк. 3 зв], а у 1888 р. на чолі львівських студентів критикував І. Франка за надмірний націоналізм у часописі “Товариш” [20, с. 136], після переходу із Львівського у Віденський університет він став одним із найактивніших борців за національну ідею [15, с. 29].

На установчих зборах РУРП В. Будзиновський при підтримці Ю. Бачинського [11, с. 2] висловився за включення до мінімальної частини програми партії положення про поділ Галичини на західну – польську та східну – українську частини. У максимальну частину він пропонував вписати, що РУРП прагне до надання українським територіям якнайширшої політичної самостійності [16, с. 64] (наскільки це було можливо за умов не порушення цілісності Австро-Угорської імперії Г.І.). На той час однак старші радикали не були готові прийняти дані положення. Зокрема С. Данилович полемізуючи з “молодими” зазначив, що радикальна партія повинна виступати за солідарність пролетаріату всіх країн, а поділ Галичини може зашкодити цій солідарності. М. Павлик стверджував, що правильним завданням є не утворення української держави, а встановлення федерації вільних громад. І. Франко, який мав найбільший вплив у новій партії вказував, що польські селяни повинні об’єднатися з українськими для боротьби з галицькою шляхтою, а поділ Галичини може призвести до втрати цінного союзника [29, с. 206]. І хоча студенти за кількісними показниками становили більшість, у організаційному плані, вони значно програвали старшим та більш авторитетним діячам [19, с. 33]. У кінцевому підсумку студенти змогли добитися тільки внесення у максимальну частину програми положення, що члени партії “хочуть” “...уділення кожному народови можности (можливості Г.І.) як найповнішого розвою культурного” [9, с. 9]. Поряд з тим у пункті б) мінімальної частини говорилося, що РУРП буде “йти солідарно з усякою партією чи групою”, котра виступатиме за “найширший розвій автономії краю так, щоб всі житненні справи краю були налагоджені в самім краю...” [9, с. 12]. Таким чином і та незначна поступка “молодим” у національному питанні практично перекреслювалася.

Безперечно такий стан речей не був прийнятний для студентства. Оразу ж після першого з’їзду РУРП в його середовищі час від часу піднімалися питання про перегляд програмних засад партії. Найбільш активно дані тенденції проявлялися серед студентів, що навчалися у Віденському університеті та зосереджувалися в товаристві “Січ”. В даній організації була дуже популярна так звана теорія “державного права руського народу”, автором якої був В. Будзиновський [30, с. 195].

Вже у грудні 1890 р. віденськими радикалами були проведені збори, на яких велось обговорення ідеї ревізії програми радикальної партії у тому напрямку, щоб внести до неї вимогу якнайширшої політичної автономії українських галицьких земель. У обох випадках доповідачем був В. Будзиновський і присутні активно підтримували його пропозиції [12, с. 26–27].

Основні положення його виступу були вміщені редакцією “Народа” у статті “Руське державне право і народна справа”. У ній, зокрема, говорилося, що віденські “січовики” виступають за утворення “ліги австрійських народів”, яка повинна була боротися за зміну конституції. “Ліга”, на думку віденських радикалів, мала домагатися адміністративного поділу Австрії на національні території, на зразок стосунків, що склалися між Австрією та Угорщиною [13, с. 8–10].

Остаточне обговорення проблеми ревізії програми радикальної партії віденські радикали на чолі із студентами В. Будзиновським та І. Гриневецьким завершили у лютому 1891 р. У зв’язку з цим до керівництва РУРП вони надіслали вимогу, щоб на найближчому партійному з’їзді було розглянуте питання щодо перегляду програмних засад. Крім того, “січовики” надіслали у редакцію “Народа” свій проект нової програми, підписаний 1 березня 1891 р. від імені “радикальної колонії у Відні” тими же В. Будзиновським та І. Гриневецьким [15, с. 30]. В документі, що носив назву “Матеріали до ревізії програми Русько-української радикальної партії” автори поряд із традиційними вимогами судової та військової реформ у імперії [6,

* Часопис “Народ” виходив на протязі 1890–1895 рр. та був першим офіційним органом РУРП.

с. 15–16], домагалися внесення у програму вимог політико-адміністративної реформи Австро-Угорщини. Зокрема у “Матеріалах” вказувалося, що “...одноцільна та централістична організація держави австрійської...не відповідає потребам свого населення. Ті потреби вимагають, щоб кожда народність під загрозою загибелі, була зорганізована в самостійний політичний організм: новожитну (сучасну Г.І.) централістичну державу...”. Далі “січовики” виступали за внесення до програми вимоги: поділу Австрії на національні території; надання цим територіям якнайповнішої політичної автономії, тобто вилучення з-під юрисдикції австрійського парламенту та центрального уряду. Поряд з тим автори “Матеріалів” зазначали, що на даному етапі розвитку, коли в українському суспільстві існує багато осіб, що захоплюються польською національною ідеєю, потрібен перехідний етап. Під час цього етапу мав би існувати спільний Русько-польський сейм та дві ради. Перша – Червоно-руська для східної земель Галичини та українських частин Буковини з місцезнаходженням у Львові і друга – Рада польська для західної Галичини та польської Сілезії, що мала б знаходитися у Кракові. Саме між цими радами та Русько-польським сеймом мали бути розділені повноваження Державної ради та Галицького сейму [6, с. 14–15].

Не відставали від “січовиків” і львівські студенти. Зокрема В. Охримович 15 серпня 1891 р. опублікував у “Народі” “Квестіонар” у справі ревізії програми радикальної партії, в якому підтримав положення висунуті віденськими радикалами [15, с. 31]. Студенти сподівалися реалізувати свої прагнення на другому з’їзді партії (відбувся у 1891 р. [19, с. 36]). Однак на ньому після загальної дискусії було вирішено взагалі не розглядати питання зміни програми партії, а вибрати комісію, що мала б попрацювати над цим питанням та запропонувати на наступному з’їзді готовий проект. До комісії увійшло по чотири представники від “старших” та “молодих”. Відповідно, перші були представлені С. Даниловичем, М. Павликом, Т. Окуневським та О. Терлецьким, а “молоді” – В. Охримовичем, Є. Левицьким, Р. Яросевичем та В. Будзиновським [10, с. 271]. Проте такий проект на протязі кількох наступних років так і не був підготовлений. З одного боку, це було викликано позицією “старших”, які свідомо зволікали з його підготовкою [18, с. 85], з іншого – зміною акцентів у протистоянні між “старшими” і “молодими”. На протязі кількох наступних років головними у протистоянні між ними стали питання селянських страйків [4, арк. 112], позиції радикалів щодо реформи греко-католицької церкви [7, с. 134], їх стосунки із священниками і панамі та відносини між РУРП і народовцями [4, арк. 112, 113 зв].

Переломним у відносинах між “старшими” та “молодими” став 1895 р. Цього року було надруковано написану ще у 1893 р. працю студента Львівського університету Ю. Бачинського “Україна irredenta” [14, с. 18]. Саме у даній роботі вперше чітко був сформульований та науково обґрунтований з економічної точки зору постулат самостійності українських земель [19, с. 34].

Публікація “України irredent-и” викликала широкий резонанс у галицькому суспільстві. Як згадував Ю. Бачинський, з усіх сторін до нього приходили різного роду поздоровлення, в тому числі і від невідомих людей. Навіть Франко, який свого часу радив Павликові не друкувати її у “Народі” заявив, що хоча в дечому не погоджується з автором, однак мусить визнати, що книга написана з великим талантом [14, с. 22]. Чітко свою позицію стосовно праці Ю. Бачинського І. Франко виклав у статті “Ukraina irredenta”, що була опублікована ще у тому ж 1895 р. Критикуючи Бачинського за поверхневий аналіз економічного становища українців як у Галичині, так і у Російській імперії, вказуючи на некритичне відношення до марксистської термінології, Франко одночасно дав високу оцінку роботі. Зокрема він зазначив, що автор дуже добре справився з частиною завдання, яке перед собою ставив, а саме з тією, “що відкриває будучину України й дороги якими піде її розвій”. На завершення характеризуючи працю Бачинського підкреслив: “Для мене вона важлива, як факт нашого політичного життя, як прояв національного почуття і національної свідомості... Будь що будь, є це перша на галицько-руським ґрунті спроба синтезу певних поглядів і наукового обставлення того, що автор відчув як потребу свого розуму і своєї душі...А раз відчута буде – у кого з національних, у кого з економічних причин – потреба політичної самостійності України, то справа ця ввійде на порядок дня політичного життя Європи і не зійде з нього, поки не здійсниться [...]” [28, с. 68–71]. Слідом за Франком і М. Павлик визнав, що Бачинському належить серед українців “піонерська заслуга відвертого і рішучого піднесення справи про українську державу” [14, с. 23].

Поява праці Бачинського а також, до певної міри, смерть у червні 1895 р. М. Драгоманова [31, с. 107] спричинилися до того, що “молоді” змогли [15, с. 35] на IV з’їзді РУРП 29 грудня 1895 р. домогтися одноголосного схвалення і відповідно внесення до програми партії постулату політичної незалежності галицьких та буковинських українців [14, с. 25]. У вступі до нової програми говорилося: “Стоячи на ґрунті наукового соціалізму і годячись на всі впливаючі з сего консеквенції (наслідки), як на політичній, економічній і культурній, заявляє русько-українська партія радикальна, що здійснення всіх її ідеалів соціалістичних можливе є лише при повній самостійності політичній русько-українського народу...” [8, с. 130]. Однак, беручи до уваги можливість партії діяти лише в межах Австро-Угорщини у мінімальній частині програми вказувалося, що радикальна партія прагне утворення політично окремої території, яка має складатися із українських частин Галичини і Буковини та користуватися якнайширшою автономією [14, с. 25].

На протязі кількох наступних років постулат самостійності був підтриманий іншими галицькими політичними течіями. Так, він увійшов у програмні документи утворених у 1899 р. Української соціал-демократичної та Національно-демократичної партій [32, с. 215]. Як наслідок західні українці у плані національної свідомості на початку ХХ ст. стояли вище від своїх надніпрянських братів. В той час, коли пред-

ставники УНР майже рік хиталися між федерацію та самостійністю, політичні сили Східної Галичини та Північної Буковини, як тільки в них з'явилася така можливість, одностайно висловилися за утворення самостійної української держави [24, с. 135].

Література

1. Державний архів Львівської області (далі ДАЛО). Львівський королівський університет ім. Франца І, ф. 26, оп. 12, спр. 830.
2. ДАЛО, ф. 27. Політехнічна школа у Львові, оп. 2, спр. 423.
3. Центральний державний історичний архів України (далі ЦДІАУ) у Львові. Охромович В. – громадський діяч, адвокат, ф. 372, оп. 1, спр. 38.
4. ЦДІАУ у Львові. Павлик М. – громадський діяч, публіцист, ф. 663, оп. 2, спр. 72.
5. ЦДІАУ у Львові. Українське студентське товариство "Січ" у Відні, ф. 834, оп. 1, спр. 126.
6. Матеріали до ревізії програми Руско-української радикальної партії // Українська суспільно-політична думка в ХХ ст. Документи і матеріали: В 3 т. – Т. 1: Сучасність, 1983. – 510 с.
7. М. Павлик до М. Драгоманова (21 січня 1893) // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). – Т. 7 (1892–1893). Залагодив М. Павлик. Видав Др. Л. Когут. – Чернівці, 1911. – 267 с.
8. Програма русько-української радикальної партії прийнята на краєвім з'їзді партійнім у Львові 29 грудня 1895 р. // Отаман. Календар для народа на рік звичайній 1905. – Коломия, 1904. – 244 (248) с. – С. 130–134.
9. Програма Русько-української радикальної партії // Українська суспільно-політична думка в ХХ ст. Документи і матеріали: В 3 т. – Т. 1: Сучасність, 1983. – 510 с.
10. Ухвали II з'їзду руско-українських радикалів (3–5 лют. жовтня) // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). – Т. 6 (1890–1891). Залагодив М. Павлик. Видав Др. Л. Когут. – Чернівці, 1910. – 288 с.
11. Будзиновський В. Екзумація і нові похорони // Діло. – 1912. – Ч. 82.
12. Лаврівський В. Народовці проти народовців // Народ. – 1891. – Ч. 4.
13. Руське державне право і народна справа // Народ. – 1891. – Ч. 1.
14. Бегей І. Юліан Бачинський: соціал-демократ і державник. – К.: Основні цінності, 2001. – 256 с.
15. Будзиновський В. Ішли діди на муки. – Львів, 1995. – 82 с.
16. Будзиновський В. Смішне у поважнім // Нові шляхи. – 1930. – № 10. – С. 64–68.
17. Ганкевич М. З перед двадцяти літ // Календар "Вперед". – Львів, 1920. – 302 с. – С. 71–82.
18. Грицак Я. "Молоді" радикали в суспільно-політичному житті Галичини // Записки НТШ. – Т. ССXXII. Праці історико-філософської секції. – Львів, 1991. – С. 71–110. – 472 с.
19. Жерноклеєв О. Українська соціал-демократія в Галичині: нарис історії (1899–1918). – К.: Основні цінності, 2000. – 168 с.
20. Животко А. Історія української преси. – Мюнхен, 1898–90. – 334 с.
21. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: історія / Кер. авт. кол. О. Карпенко. – Івано-Франківськ: Сіверсія, 2001. – 628 с.
22. Качкан В. Хай святиться ім'я твоє. Українознавство та персологія (XIX – I пол. ХХ ст.). – Кн. 3. – Львів: Фенікс, 1998. – 368 с.
23. Ковалюк Р. Український студентський рух на західних землях XIX–XX ст. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. – 420 с.
24. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.
25. Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під Австрійським пануванням // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: В 2 т. – Т. 1. – К.: Основа, 1994. – 554 с.
26. Романюк М.М., Галушко М.В. Українські часописи Львова 1848–1939 рр.: Історико-бібліографічне дослідження: У 3 т. – Т.1. 1848–1900 рр. – Львів: Світ, 2001. – 744 с.
27. Сухий О. Галичина між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX – початку ХХ ст. Львів: Національний університет ім. І. Франка і Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. – 226 с.
28. Франко І. *Ukraina irredenta* // Вивід прав України / М. Грушевський, І. Франко, М. Костомаров та ін. – Львів: МП "Слово", 1991. – 128 с. – С. 59–70.
29. Химка Д.-П. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860–1890). – К.: Основні цінності, 2002. – 328 с.
30. Чорновіл І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – Львів: Львівська академія мистецтв, 2000. – 247 с.
31. Драгоманов М. // Історія України в особах XIX–XX ст. / І. Войцехівська (Кер. авт. кол.), В. Абліцов, О. Божко та ін. – К.: Україна, 1995. – 479 с. – С. 101–107.
32. Історія України / Відп. ред. Ю. Сливка; керівник авт. кол. Ю. Зайцев. – Львів: Світ, 2003. – 520 с.